

С. І. Грабовський

Колабораціонізм

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ (від франц. collaboration – співпраця, співробітництво) – усвідомлене, добровільне та зумисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі та її союзникам. У законодавстві більшості країн К. кваліфіковано як злочин проти своєї держави, зрада. Залежно від рівня заподіяної шкоди колаборантом у правових нормах передбачено або довгострокове ув'язнення, або смертна кара. Як явище К. зародився під час наполеонівських походів – перших у Європі масштабних воєн між націями, а не династіями. Уперше поняття «К.» у позитивному сенсі використав франц. маршал А.-Ф. Петен, який очолював режим «Віші» та закликав 30 жовтня 1940 французів до співпраці з нацистською Німеччиною.

Під час 2-ї світової війни К. був присутнім майже в кожній окупованій тим чи іншим тоталітарним агресором країні, тому термін швидко увійшов до багатьох мов, але з негативною семантикою. У суспільній думці Франції згодом також почало переважати негативне його сприйняття. Домінування негативних конотацій також спричинено тим, що поряд зі співпрацею з нацистами у тих самих країнах існував і більш-менш потужний рух опору. В роки 2-ї світової війни у низці країн Європи сформовано пронацистські колабораціоністські уряди: у Норвегії – уряд міністра-президента [В.-А.-Л. Квіслінга](#), у Нідерландах – уряд «лейдера» (вождя) нідерланд. народу А.-А. Мюссерта, у Сербії – уряд прем'єр-міністра генерала М. Недіча, у Хорватії – режим лідера усташів А. Павелича, у Словаччині – уряд о. Й. Тисо, в Угорщині (від 1944) – уряд Ф. Салаші та ін. У СРСР колаборантами ставали ідейні противники радянської влади, постраждали від розкуркулення, репресій, голодомору, а також особи з числа військовополонених і цивільного населення, які вбачали у К. єдину можливість вижити в умовах окупації. За різними оцінками, 1941–45 від 1,5 до 2 млн радянських громадян тією чи ін. мірою співпрацювали з німецькою владою. Командування вермахту від початку німецько-радянської війни прагнуло створити формування з когорта добровольців на окупованій території СРСР, проте А. Гітлер категорично це заборонив. Тому 1941 із колаборантів організовували винятково поліцейські сили. Лише на поч. 1942, після значних втрат на фронті та в умовах розгортання партизанського руху в тилу, німецьке командування розпочало формування підрозділів і частин з радянських військовополонених та

цивільних осіб (при цьому малося на меті й створення соц. бази для окупац. адміністрації). Відповідно до директиви начальника генштабу сухопутних військ Німеччини генерал-полковника Ф. Гальдера від 16 серпня 1942 їх поділяли на 4 групи: «гіві» (від нім. Hilfswillige) – окремі військовополонені та цивільні особи, які виконували у німецьких частинах допоміжні роботи (були їздовими, шоферами, робітниками у майстернях і на кухнях тощо); поліцейські команди (нім. Schutzmannschaften) – допоміжна поліція німецьких військових і цивільних управлінь на окупованих тер.; охоронні частини (нім. Sicherungsverbände) – збройні формування, призначені для боротьби з партизанами та охорони тилу; бойові частини (нім. Kampfverbände) – збройні формування, признач. для ведення бойових дій проти радянської армії. Крім того, радянських колабораціоністів активно вербували у спецшколи абверу, що здійснювали підготовку агентів для ведення розвідувальної, пропагандистської і диверсійної роботи в тилу радянської армії.

Наймасовішою категорією серед К. були «гіві», зокрема восени 1943 у штаті німецької піхот. дивізії (бл. 12 тис. осіб) передбачено наявність понад 2 тис. «гіві» (їхня постійна заг. кількість – понад 500 тис. осіб). Поліцейські команди, організовані переважно в Україні та країнах Балтії (1943 – понад 350 тис. осіб), використовували зазвичай для боротьби із радянськими партизанами, такі ж функції виконували охоронні підрозділи. Перші бойові частини із радянських громадян сформовано у січні 1942. Ними стали т. зв. східні легіони: туркестанський (із представників середньоазійських народів), азербайджанський, грузинський, вірменський, пн.-кавказький, волго-уральський. Ще до створення Російської визвольної армії генерала [А. Власова](#) у складі вермахту діяло понад 200 піхот. батальйонів (чисельністю понад 900 осіб), організов. із представників слов'ян. народів СРСР. Так звані східні частини (від 1944 – добровол.) використовували на Сх. фронті проти рад. армії і партизанів, в Югославії та Італії – проти збройних формувань Руху Опору, в Пн. Африці, Бельгії, Нідерландах, Франції – проти військ [антигітлерівської коаліції](#). Після низки невдач на рад.-нім. фронті нім. командування перекинуло більшість цих частин у Зх. Європу та на Балкани. Колабораціоністи служили і у бойових частинах СС – [«Галичина» Дивізії](#), 15-й та 19-й латиській і 20-й естон. дивізіях. У остан. рік 2-ї світової війни та після її закін. за К. до смерт. кари засудж. А. Власова у СРСР, А.-Ф. Петена і П. Лавалю у Франції, В.-А.-Л. Квіслінґа у Норвегії, А.-А. Мюссерта у Нідерландах, Й. Тисо у Словаччині та ін. Загалом у результаті масових процесів над колабораціоністами у країнах Зх. Європи засудж. до різних строків ув'язнення понад 100 тис. осіб (як з'ясувалося згодом, частину з них – або на довші терміни ув'язнення, ніж належало за скоєне, або взагалі безпідставно). На відміну від трактування поняття «К.» у демократ. державах, комуніст. режими Сх. Європи й, особливо, СРСР під час і після 2-ї світової війни розглядали К. із нацистами надзвичайно розширено, підводячи під це поняття також дії (що кваліфікувалися як злочинні) тих людей, які пасивно виконували свої цивіл. обов'язки під час окупації без скоєння злочинів чи свідомого завдання шкоди своїй країні; були до цього силоміць примушеними окупантами; потрапили до військ. полону і певний час залишалися військовополоненими; для свого

порятунку вимушено взяли громадянство ін. держав; вступили до військ. формувань окупантів під тиском спричинених ін. державою неперемор. обставин, які становили загрозу для життя людини чи навіть існування нац., етніч. чи реліг. групи; воювали у структурах Руху Опору, що не контролювала рад. влада або комуніст. організації Сх. Європи.

В останні десятиліття на пострадянському просторі розгорнулися дискусії щодо того, чи можна вважати К. співпрацю частини населення окупованих СРСР країн Балтії з радянською владою і співпрацю частини населення цих же країн з нацистами 1941–45 (дещо схожою є ситуація й із Зх. Україною). У країнах Балтії урядові комісії дійшли висновків, що на тлі агресії СРСР 1939–40 й окупації ним держав Балтії не можна огульно звинувачувати всіх, хто пізніше співпрацював із нацистами, у К.; водночас осіб, причетних до скоєння військових злочинів чи злочинів проти людяності під час співпраці з німцями, необхідно покарати. Це правило у країнах Балтії поширено і на тих, хто активно й свідомо співпрацював у 1940-х рр. із рад. владою. Україна напередодні та на час 2-ї світової війни не мала повноцінної державності (хоча номінально УРСР і виступала в ролі суверен. рад. соціаліст. держави), а багато жителів Зх. України, приєднаної до СРСР 1939–40, не визнавали себе громадянами СРСР (галичан і волинян не визнавали до 1945 рад. громадянами і зх. союзники). Крім того, більшість лідерів та значна частина активістів українських націоналістів узагалі ніколи не одержували документів громадян СРСР. У рад. історіографії та працях деяких сучасних істориків (переважно рос.) усі форми та способи взаємодії укр. політ. сил і громадських організацій із нацистами однозначно трактуються як К., проте навряд чи можна вважати колаборацією співпрацю з агресором народу, розділеного між різними державами (СРСР, Польщею, Румунією), з боку яких він зазнавав пригноблення. Напр., в Індії політ. діячів, які під час 2-ї світової війни виступили проти британ. колоніалізму на боці Японії та Німеччини, визнано не колабораціоністами, а борцями за незалежність. В Україні донині не вироблено єдиного підходу до проблеми К. Так, З. *Партико* вважає, що як колабораціоністів потрібно оцінювати всіх, хто не воював за незалежність України, а воював у будь-яких ін. арміях, тому ними слід вважати як вояків батальйонів «Нахтігаль», «Роланд», дивізії «Галичина», що діяли у складі нацист. армії, так і рад. армії, які воювали за перемогу СРСР, а не за здобуття незалежності України (відтак колабораціоністами є понад 10 млн українців). На його думку, К. таких людей у 1941–45 – результат роздвоєної, скаліченої тоталітар. більшов. пропагандою свідомості, коли українці бачили перед собою дві вітчизни – СРСР та УРСР. Це ще одна їхня трагедія у 2-й світ. війні, яка призвела до того, що вони воювали один проти одного, замість того, щоб об'єднатися у боротьбі проти всіх ворогів укр. незалежності. Натомість військ. історик В. Махно вважає колаборацією тільки участь у нацист. формуваннях. Він підрахував, що українці склали бл. 50 % насел. СРСР, яке потрапило під владу нацистів, але водночас лише 10 % військ. формувань колабораціоністів (3 % від дивізій, 5 % від бригад, 8,4 % від полків, 11 % від батальйонів). Переважну більшість особового складу таких формувань становили росіяни,

їхня заг. чисельність сягала понад 1 млн осіб. Росіяни становили бл. 25 % насел. окупов. територій, при цьому вони загалом дали понад 60 % вояків колаборант. формувань. У сучас. рос. дослідж. і довідк. джерелах цю цифру з ідеол. міркувань вдвічі, а то й утричі занижують.

Загалом явище К. неможливо зрозуміти, якщо не враховувати те, що [2-а світова війна](#) не була одновимірною, де «сили добра» воювали проти «сил зла». Вона розпочалася з агресії тоталітар. Німеччини проти авторитар. Польщі, згодом у війну вступили демократ. Франція та Велика Британія. Фактичним союзником Німеччини у 1939–41 виступав СРСР. Улітку 1941, у момент розгортання сил для нападу на Німеччину та її союзників, він став об'єктом випереджал. удару з боку нацистів. Осн. бойові дії у Європі 1941–44 вели дві соціаліст. тоталітарні держави та їхні армії. На ін. театрах воєн. дій ситуація також виглядала неоднозначно: на Близькому Сході британ. війська воювали з нім., італ. і франц. (вішист.) силами, у Єгипті та Іраку проти британців зі зброєю виступали араби, в Індії та Бірмі (на боці японців) – противники британ. колоніалізму. Тому навряд чи термін «К.» підходить для характеристики протистояння у колоніал. володіннях. Ще один предмет дискусій – діяльність у СРСР організацій «Вільна Німеччина» та «Союз німецьких офіцерів» як приклади антигітлерів. К. Ці організації створ. за участі нім. комуністів майже виключно з полонених військовослужбовців Вермахту та Люфтваффе. Керував рухом нім. військовополонених у СРСР генерал В. фон Зейдліц-Курцбах. 1944 він запропонував Й. Сталіну створити з полонених нім. армій. корпус, який воював би на боці рад. армії. Цю пропозицію відхилено, проте до нім. тилу закидали сотні розвідників і диверсантів з числа військовополонених. З'явившись у роки 2-ї світової війни, термін «К.» вийшов за її часові межі. Нині його часто вживають для характеристики співпраці місц. політиків і чиновників з рад. окупац. військами у Польщі (до 1956), Угорщині (1956–58), Чехословаччині (1968–69) тощо, у т. зв. країнах третього світу – виступу громадян однієї з них на боці іншої.

Рекомендована література

1. Соколов Б. В. Оккупация. Правда и мифы. Москва, 2002;
2. Махно В. П. Полный перечень объединений и соединений 3-го Рейха из граждан СССР и эмигрантов, а также из жителей Прибалтики, Западной Белоруссии и Украины. 2-е изд. Св., 2009;
3. Гогун А., Дерейко И., Кентий А. Родня. Полиция и партизаны, 1941–1944. На примере Украины. К., 2011;
4. Партико З. Про червоний прапор, (не) перемогу та «кашу» в головах. Шість тез до оцінки участі українців у Другій світовій війні // День. 2011, 22 черв.

Бібліографічний опис:

Колабораціонізм / С. І. Грабовський // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-4446>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).